

Japan en de chirurgijnen

Hoe de westerse wereld aan Japanse planten kwam

door Yvonne van Andel
foto's van internet

Dejima, kunstmatig aangelegd

Zo'n twee eeuwen lang was Nederland de enige handelspartner van Japan. Vanaf het kunstmatig aangelegde eilandje Dejima voerde de VOC niet alleen geoorloofde handelswaar uit.

In 1609 stichtte de VOC haar eerste factorij in Hirado te Japan. Een factorij was een nederzetting in een ander land die fungeerde als steunpunt voor overzeese handel. De hoogst aanwezige functionaris daar was een opperhoofd. Er waren toentertijd meerdere Europese handelsposten in dat land. Maar daar kregen de Japanners na verloop van tijd schoon genoeg van, met name van de Portugese jezuiten. Die waren zeer actief in het bekeren van de bevolking tot het christendom. Vanaf 1639 werden alle westerse buitenlanders verdreven of vermoord. Behalve de Hollanders die zich gedeisd hielden t.a.v. het geloof (sic!). In 1641 verhuisde de factorij naar Dejima, een kunstmatig aangelegd eilandje in de haven van Nagasaki. Vanaf die tijd was de factorij het enige contact tussen het hermetisch afgesloten Japan en de westerse wereld.

Nederlandse handel met Japan

De belangrijkste producten die de Hollanders invoerden waren textiel uit Europa, zijde uit China en hout en suiker uit India. De uitvoer bestond voornamelijk uit goud, zilver en lakwerk. Behalve geoorloofde handel, dreef men privéhandel, die niet geoorloofd was. Die was lucratiever en soms de reden om met Japan handel te blijven drijven. Maar er was meer.

Op de factorij in Dejima was altijd een kleine permanente personeelsbezetting aanwezig, waarvan altijd een chirurgijn (later een medicus) deel uitmaakte. Vaak had zo'n chirurgijn ook belangstelling voor plantkunde. Die verzamelde dan ook allerlei interessante planten en/of zaden.

Eens in het jaar, later eens per twee jaar, was het opperhoofd verplicht om met een kleine delegatie een bezoek te brengen aan het hof van de shogun in Edo (nu Tokio). Daar was altijd een chirurgijn bij omdat de shogun o.a. geïnformeerd wilde worden over de Westerse geneeskunst.

Die hofreis vond plaats in een periode dat er geen schip te verwachten was en nam enkele maanden in beslag. Juist op die reizen kwamen de heelmeesters nieuwe planten tegen die ze het land uitsmokkelden.

Vanuit Dejima voeren de schepen naar Batavia. Het eilandje Eidam in de baai van Batavia, was de plek waar planten uit Japan tussentijds werden opgekweekt. Later gebeurde dat ook op Java onder meer in Buitenzorg (nu Bogor). Vanuit Batavia ging een keer per jaar een kleine vloot op reis helemaal naar Nederland. Halverwege de negentiende eeuw begon Japan zich weer open te stellen voor handel met andere naties en in 1854 kwam er officieel een einde aan het handelsmonopolie.

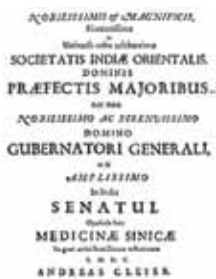
Voor ons belangrijke namen

Enkele namen van medici/botanici waarvan nu nog bekend is dat ze hebben bijgedragen aan de introductie van planten vanuit Japan.

Willem ten Rhyn was tussen 1674 en 1676 de eerste medicus, botanicus en farmacoloog

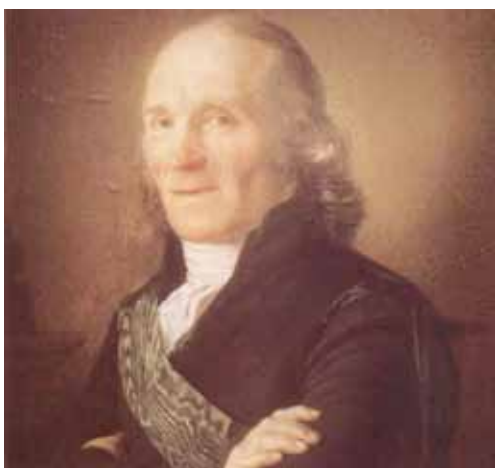
Willem ten Rhyne

Medisch boek door Andeas Cleyer

Boek door Engelbert Kaempfer

Carl Peter Thunberg

op Dejima. Hij was vooral geïnteresseerd in ziektes en acupunctuur. Over zijn eventuele plantenverzamelwoede is alleen bekend dat hij misschien de Papiermoerbeï in het westen geïntroduceerd heeft.

Andreas Cleyer, medicus en Duitser van geboorte, was opperhoofd in Dejima van oktober 1682 tot november 1684 en van oktober 1685 tot november 1687. Hij deed zich voor als Nederlander. Hij verdiende veel aan de ongeoorloofde particuliere handel. Dit werd in 1686 door de Japanse gezagsdragers ontdekt. Zijn Japanse medeplichtigen werden onthoofd, hijzelf voor altijd verbannen. Hij werd de eerste bekende westerse botanicus die een studie maakte van de flora van Japan. Tijdens beide uitzendingen naar Dejima werd hij vergezeld door zijn tuinbaas George Meister die als eerste Europeaan de theeplant beschreef; en bonsai als curieus fenomeen van Japanse tuinkunst.

Engelbert Kaempfer, Duits geleerde en reiziger, trad in dienst van de VOC. Hij verbleef eerst als medicus in de factorij in Bandar Abbas, Perzië (1685-1688). Daarna voer hij via India naar Batavia, waar hij inwoonde bij Andreas Cleyer. Hij verbleef twee jaar op Dejima (1690-1692) en maakte tweemaal de reis naar Edo mee. Kaempfer bracht de eerste zaden van de Japanse notenboom (*Ginkgo biloba*) vanuit Japan naar Europa.

Carl Peter Thunberg, Zweeds natuuronderzoeker, was een student van Carolus Linnaeus. In Amsterdam ontmoette hij de Nederlandse botanist en arts Johannes Burman, die hem toegang tot de VOC verschafte. Thunberg verbleef eerst drie jaren in de Nederlandse kolonie in Zuid-Afrika. Het doel van dit verblijf was Nederlands te leren zodat hij later in Japan als Nederlandse medereiziger binnen kon komen. In maart 1775 reisde hij verder naar Batavia. De VOC stelde in augustus 1775 Thunberg aan als chirurg op Dejima. Ook hij mocht het Opperhoofd begeleiden op de verplichte lange reis naar het hof van Edo. Thunberg gebruikte deze kans om planten te verzamelen en de omgeving te observeren. Thunberg verliet Japan in november 1776

En tenslotte **Philipp Franz von Siebold**, Duits medicus en plantkundige. Hij had een aanstelling op Dejima van 1823 tot 1829. Van 1859 tot 1862 was von Siebold opnieuw in Japan, dit keer als adviseur van de Nederlandsche Handelmaatschappij. De grote verdiensten van Von Siebold was dat hij planten niet alleen voor de wetenschap verzamelde, maar ze ook op de markt zette vanuit zijn plantenkwekerij bij Leiden. Zijn commerciële talent is heden ten dage nog steeds goed merkbaar. In de Nederlandse tuinen vertegenwoordigen zijn introducties nog altijd een belangrijke plaats in het assortiment. Sommige genieten op dit moment zelfs grote populariteit.

Plantennamen die herinneren aan deze personen

Naar Andreas Cleyer, George Meister, Engelbert Kaempfer en Carl Thunberg is steeds één plantengeslacht vernoemd. *Cleyera*, door Thunberg, een klein geslacht met de bij sommige plantenliefhebbers bekende altijd groene heester *Cleyera japonica*, beschreven door Sieb. & Zucc.; *Meisteria*, geslachtsnaam gegeven door Sieb & Zucc; *Kaempferia*, geslachtsnaam gegeven door Linneus, een groot geslacht ca. 40 soorten uit de *Zingiberaceae* (Gemberfamilie); en *Thunbergia*, geslachtsnaam gegeven door Anders Jahan Retzius, ook een groot geslacht. In Nederland is de bekendste vertegenwoordiger *Thunbergia alata*, Suzanne-met-de-mooie-ogen.

Voor Keampfer en Thunberg samen is in Nagasaki, Japan een gedenkteken opgericht. Naar Von Siebold echter is geen plantengeslacht vernoemd. Zijn naam is wel terug te vinden in soortnamen zoals *Aralia sieboldii*, *Calanthe sieboldii* (orchidee), *Clematis sieboldiana*, *Clematis sieboldii*,

Ginkgo biloba

Thunbergia alata, Suzanne-met-de-mooie-ogen

Cornus sieboldii, *Dryopteris sieboldii*, *Fraxinus sieboldiana*, *Hosta sieboldiana*, *Hosta sieboldii*, *Magnolia sieboldii*, *Primula sieboldii*, *Prunus × sieboldii*, *Sedum sieboldii*, *Stachys sieboldii*, *Smilax sieboldii* (klimplant) en *Tsuga sieboldii*. Allemaal Aziatische planten, dat wel.

Gemarkeerde planten in de tuin

In het Arboretum is dit seizoen door de tuin heen een klein aantal van de Von Siebold-planten aangegeven met een kleine torii. Een torii (鳥居) is een traditionele Japanse poort. De torii zou symbool staan voor een stok waarop een haan zou kraaien om de zon aan te roepen. Onder de torii doorlopen zou de betekenis hebben van het rijk van de nacht verlaten en het rijk van het licht betreden. In een begeleidende brochure kunt u over deze planten iets meer te weten komen.

